

Ferran Carbó

Els versos de ls calaixos

Sobre Llibre de meravelles
de Vicent Andrés Estellés

DAMUNT ELS
NOSTRES COSSOS VOLAVEN

ELS LLENÇOLS,
ELS LLENÇOLS EIXUGATS
AMB LA BRISA SALADA.

UN AL COSTAT DE L'ALTRE, I COMPLETAMENT
NUS, SOBRE ELS TAULELLS

D'AQUELLA TERRASSA –CONILLERES,
FILS D'ESTENDRE LA ROBA,
LES TEULES ROVELLADES–,
I PER DAMUNT DE NOSALTRES TOT EL CEL,

EL CREPUSCLE,

LA GRÀCIA DELS COLOMS QUE SÀVIAMENT
VOLAVEN. PARLÀVEM LENTAMENT,
ENTRE PAUSES LLARGUÍSSIMES,

I CREUAVA EL CREPUSCLE,
COM UN PEIX, UN FULGOR, I EVOCÀVEM

CISTERNES, AL JUBS, MIRANT
EL CEL I HAVÍEM RECOBRAT

L'ADORABLE IMPUDOR DES D'ON PODÍEM
VEURE TOT L'ESPLENDOR DE SÚNION, LA PLENITUD VOLGUDA,
LA LLIBERTAT, LA VIDA. SE N'EIXIEN ELS VERSOS DELS CALAIXOS

ELS VERSOS
DELS CALAIXOS

Ferran Carbó

ELS VERSOS
DELS CALAIXOS

Sobre *Llibre de meravelles*
de Vicent Andrés Estellés

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

EN
4
CUADRES

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Del text: Ferran Carbó, 2018

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2018

Producció editorial: Maite Simon

Disseny interior i maquetació: Inmaculada Mesa

Correcció: Elvira Iñigo

Disseny de la coberta: Celso Hernández de la Figuera i Maite Simon

ISBN: 978-84-9134-279-3

Dipòsit legal: V-1667-2018

Impressió: Guada Impressors, SL

*A Paco i Consuelo,
in memoriam*

per aquelles semblances s'exalça l'ànima a membrar, entendre e voler

RAMON LLULL

Índex

Introducció	13
1. L'autor i la seua poesia	17
1. Durant els anys quaranta: els inicis.....	19
2. Dels anys cinquanta als anys seixanta: el poeta de la post- guerra valenciana.....	21
3. Dels anys setanta als anys vuitanta: el poeta nacional dels valencians.....	34
4. Una escriptura singular	39
2. La creació dels textos i la difusió del llibre	45
1. La documentació original existent	46
2. Les edicions.....	49
3. El procés d'elaboració i d'escriptura.....	54
3. Els paratextos	59
1. Distintes formes de transtextualitat	59
2. Títol, sobretítol, intertítols i títols de poemes	65
3. Citacions i epígrafs.....	73
4. Ramon Llull i Ausiàs March.....	78
4.1 «Cant de Ramon» i «Cant de Vicent».....	80
4.2 «Jo sóc aquest que em dic...»	92
4. L'estructura	101
1. De l'organització en seccions a l'estructura de tríptic.....	104
2. Dos cossos laterals i un cos central	108

5. La consciència del present.....	111
1. Sobre el conjunt.....	112
2. Els poemes.....	122
6. Els episodis (del passat i del present)	131
1. Sobre el conjunt.....	132
2. Les seccions i els poemes	135
2.1 I: l'escriptura del record	135
2.2 II: els documents del context.....	153
2.3 III: la guerra i la postguerra.....	161
2.4 IV: un entreacte de llàgrimes.....	176
2.5 V: un temps d'amargor	178
2.6 VI: la guerra i la postguerra.....	186
2.7 VII: de l'exili i la llibertat	193
7. L'esperança en el futur	203
1. Sobre el conjunt.....	203
2. Els poemes.....	209
8. Cloenda.....	215
Annex:	
«Pròleg» de Manuel Sanchis Guarnier a la primera edició de <i>Llibre de meravelles</i>	219
Bibliografia	223

Introducció

Presentem una aproximació a *Llibre de meravelles*, de Vicent Andrés Estellés. Aquesta obra no sols és una de les principals de l'autor, sinó també de la poesia en llengua catalana del segle XX. A més, es tracta d'un llibre emblemàtic per a diverses generacions de lectors del País Valencià, des de fa prop de mig segle. Avui, com abans, la seua lectura continua atraient i sorprenent, crea emocions i sensacions, enriqueix els sentiments i el pensament d'aquells que s'hi endinsen.

Quan l'any 1970 Estellés va publicar, mitjançant la gestió de l'amic i poeta mallorquí Josep Maria Llompart i per primera vegada a Palma, el petit recull *Lletres de canvi*, el qual avançava alguns sonets de *L'ofici de demà* (editat també a Palma dos anys més tard), es va superar la dificultat de la postguerra per a l'edició i la difusió de la seua producció literària, ja que des dels inicis de la seua escriptura i fins aleshores, durant vint-i-cinc anys, només havia publicat quatre llibres, tot i haver-ne escrit, totalment o parcial, prop d'una trentena.

Això no obstant, l'any següent, el 1971, fou el seu *annus mirabilis*. De colp, al País Valencià, va editar quatre títols: *La clau que obri tots els panys*, *L'inventari clement*, *Llibre de meravelles* i *Primera audició*. Aquesta nova difusió i la recepció comporta-

ven la seua consagració definitiva, la qual recorda per allò d'any miraculós i de ser-ne quatre els llibres, el que, quasi una dècada abans, va passar amb Joan Fuster el 1962, entre les quatre obres del qual llavors es trobava l'emblemàtic *Nosaltres, els valencians*.

En el cas del poeta de Burjassot, aquell 1971 tots quatre títols eren d'obres inèdites que havien estat escrites durant la llarga postguerra. La primera i la tercera, si seguim l'ordre d'esment anterior, són dues obres principals, de les essencials en la seua poesia. La segona obra és rellevant. La quarta n'és més aviat una entre tantes. L'aparició alhora de les quatre va motivar comentaris com el de Joan Fuster, del 1972, quan escrivia que aquella producció estellesiana apareguda l'any anterior era «un bloc de versos massa dens i massa complex perquè l'hàgem pogut *digerir* amb la perspectiva deguda. Però l'impacte hi quedava consumat. Un impacte al·lucinant» (Fuster, 1972: 19).

Llibre de meravelles en aquella primera edició del 1971 tenia un pròleg de Manuel Sanchis Guarner, un dels responsables del fet que se'n produís l'edició, el qual avalava completament el poeta i aquell «llibre amerat de valenciania» (Sanchis Guarner, 1971: 10). Tot just l'any següent va aparèixer l'edició de *Recomane tenebres. Obra completa 1*, el primer volum de la poesia completa de l'escriptor de Burjassot. El fet important és que les publicacions d'aquells 1971 i 1972 foren els primers passos d'un procés tendent a convertir el que era el poeta de la postguerra valenciana (ja que, tot i haver publicat només quatre llibres, al País Valencià ningú feia versos com ell) en el poeta nacional dels valencians i que, amb el reconeixement posterior, ha esdevingut, sense cap mena de dubte, un dels grans noms de la poesia contemporània en llengua catalana.

Aquesta obra de meravelles aviat es va convertir en una pedra angular de la poesia editada durant aquells anys setanta, cosa que va passar també amb d'altres d'èxit –malgrat ser un gènere

considerat minoritari—, com, per exemple, una mica més tard en el temps, *Estimada Marta* (1978), de Miquel Martí i Pol. Ara mateix, després dels quaranta-set anys transcorreguts des de la primera edició, no sols és el llibre més conegut, editat, venut i llegit d'Estellés sinó també de la poesia contemporània al País Valencià. Efectivament, si se'n fa balanç, ha estat «un impacte al·lucinant».

Els dos primers capítols del present estudi són una mica complementaris: mentre que al primer es presenta una visió de conjunt de l'autor i la seua trajectòria i, de manera especial, la producció que va precedir i envoltar l'obra que ens ocupa; al segon, en canvi, es revisa la documentació original existent d'aquest llibre al Fons Estellés, a Burjassot, i també es comenta la difusió que se n'ha fet *a posteriori* amb les diferents edicions. L'anàlisi estricta es realitza entre els capítols tercer i setè: primer, amb la revisió del potent acompanyament paratextual; després, amb l'estudi de la complexa organització de l'estructura; i, posteriorment, amb l'anàlisi més minuciosa a partir del seguiment i del comentari de poemes de cadascuna de les parts. A tall de cloenda hi ha algunes reflexions últimes sobre el conjunt.

El treball es complementa amb un annex: es recupera el pròleg que Manuel Sanchis Guarner va fer a la primera edició del llibre el 1971, un document interessant de conèixer en l'aproximació que hi proposem i que ha estat oblidat en les edicions posteriors.

Durant alguns cursos acadèmics hem treballat a classe aquesta obra literària. Diferents generacions d'alumnes universitaris de Filologia Catalana han enriquit la inicial proposta de lectura i ens han fet sentir i compartir, cada vegada amb més intensitat, la grandesa de versos i de poemes, la de l'obra. A tots ells els manifestem l'agraïment, per motivar-nos en la necessitat d'elaborar aquest estudi; un deute i un repte concebuts fa anys però

endarrerits i perllongats durant massa temps. També mostrem gratitud a Carmina i Vicent Andrés, Vicent Anyó, Mariola Aparicio, Enric Izquierdo i Vicent Simbor, sempre atents a les consultes. És evident que la proposta d'anàlisi i d'interpretació del present llibre té un component personal i subjectiu per part de qui la signa i n'és responsable. Per tant, n'és una entre tantes. Una gran obra literària com aquesta en mereix, sense cap mena de dubte, moltes més.

Albuixec / Forcall / Vila-real, tardor de 2017

1 L'autor i la seua poesia

L'escriptor d'aquesta gran obra literària va nàixer a Burjassot el 4 de setembre de 1924 i va morir el 27 de març de 1993. La seua infantesa es va caracteritzar per les vivències relacionades amb el seu entorn més immediat i pròxim, el del conjunt de pobles i indrets de la comarca, l'Horta, i el de la ciutat de València; i també es va singularitzar per l'ajuda al pare i a l'avi en el forn de Burjassot on treballaven, àmbit que es recorda i refereix en poemes posteriors com, per exemple, «L'ofici», de *Llibre de meravelles*. Durant l'adolescència («tretze o catorze anys»)¹ va fer d'aprenent d'orfebre, com recorda al poema «Dies», del mateix recull. L'interès per la literatura es va originar a partir de la lectura, amb els llibres que li deixava un veí lletraferit i republicà, Juli Llopis. Durant els anys trenta es va sentir especialment atret pel gènere del teatre; i, des dels anys quaranta, sobretot per la poesia, la qual va començar a conrear, cada vegada amb més intensitat.

1. Per a les citacions de *Llibre de meravelles* se segueix l'edició revisada del 2015, dins *Obra completa 2*, València, Edicions Tres i Quatre. Quan la citació prové d'un altre poemari, en el cas d'estar inclòs a qualsevol dels quatre volums de la nova edició de l'*Obra completa*, es parteix d'aquesta. En el cas de no trobar-s'hi encara inclòs, es parteix de la publicació anterior de l'*Obra completa*, de la mateixa editorial. I quan és una obra només publicada solta (per exemple, *Mural del País Valencià*), llavors es pren l'edició existent a l'abast.

La seua extensa producció poètica abraça més de cent títols, i va començar a publicar-se, primer amb textos en llengua castellana, a partir del 1944; i, ja amb obres en llengua catalana, des del 1953. L'edició va arribar, en la seua vida, fins al 1992 (amb l'últim llibre publicat *Mare de terra*); és a dir, tot plegat abraça un període de gairebé cinquanta anys. A més a més, després de la seua mort han aparegut, pòstumament, alguns llibres, com els tres volums de *Mural del País Valencià* (1996) o *L'inventari clement de Gandia* (2012), que completen el conjunt de la producció. Fins i tot més recentment, el 2016, s'ha editat una reconstrucció del seu primer llibre de versos en llengua catalana, *Ombra d'ales a l'aigua* (escrit el 1952).

Aquesta llarga trajectòria poètica es pot sistematitzar mitjançant l'organització i l'agrupació a partir de les dècades durant les quals l'autor va escriure. Així doncs, hi ha una primera dècada, els anys quaranta, caracteritzada per l'escriptura inicial en llengua castellana, la qual mostra la seua formació i l'aprenentatge del gènere poètic. Tot seguit hi ha dues dècades durant la postguerra, els anys cinquanta i els seixanta, en què va elaborar una intensa producció literària en llengua catalana –que romangué majoritàriament inèdita–, la qual palesa el pas de la consolidació al de la plenitud. I, finalment, hi ha dues dècades arran dels anys setanta i fins a la seua mort, les quals foren de recuperació de l'obra anterior que havia romàs inèdita i alhora d'eclosió de la nova producció escrita durant la maduresa.

Si en les dècades dels anys cinquanta i seixanta, del període de la postguerra, només va aconseguir d'editar quatre llibres, *Ciutat a cau d'orella* (1953), *La nit* (1956), *Donzell amarg* (1958) i *L'amant de tota la vida* (1965); en les dècades posteriors i més actuals, dels anys setanta ençà, es va encadenar, de manera prou continuada, la primera edició de la seua obra completa (en deu volums), la qual cosa difonia i posava a l'abast dels lectors

la major part de la seua poesia: aquests deu volums foren publicats entre els anys 1972 i 1990.² A més a més, per completar el conjunt de la seua poesia, cal afegir-hi els tres extensos volums esmentats de *Mural del País Valencià* (1996), a banda d'alguna altra obra solta no inclosa en aquestes recopilacions, com *Llibre de meravelles* (1971), *El procés* (1978), *Cançoneret de Ripoll* (1985), *Puig Antich* (1989), *Estat d'excepció* (1991) i *Mare de terra* (1992). Cal dir que si la seua producció dels anys cinquanta i seixanta el singularitza com el gran poeta de la postguerra valenciana, la de les dècades posteriors, els anys setanta i vuitanta, el consagren com el poeta nacional dels valencians.

1. Durant els anys quaranta: els inicis

El 20 de juny de 1942 Estellés va editar el seu primer text, que era una col·laboració de premsa, escrita en prosa, per al diari *Jornada*, de València, el qual tractava sobre l'escriptor noruec Knut Hamsun, que havia estat premi Nobel el 1920. Després d'aquesta primera participació a la premsa escrita i mitjançant una beca, l'any 1943 el jove de Burjassot se'n va anar a estudiar a l'Escuela Oficial de Periodismo de Madrid, fins al 1945: «Ho recordava, en carn viva, des de Madrid. / Era per maig. Recorde que recordava el poble» (poema «Epistolari 1945», del llibre analitzat).

2. Aquests deu volums de les seues obres completes publicades per Eliseu Climent editor eren *Recomane tenebres. Obra completa* 1 (1972), *Les pedres de l'àmfora. O.c.* 2 (1974), *Manual de conformitats. O.c.* 3 (1977), *Balanç de mar. O.c.* 4 (1978), *Cant temporal. O.c.* 5 (1980), *Les homilies d'Organyà. O.c.* 6 (1981), *Versos per a Jackeley. O.c.* 7 (1982), *Vaixell de vidre. O.c.* 8 (1983), *La lluna de colors. O.c.* 9 (1986) i *Sonata d'Isabel. O.c.* 10 (1990). Des del 2014 Edicions Tres i Quatre ha publicat quatre volums d'una nova edició revisada, que de moment abracen el corpus poètic dels anys cinquanta i seixanta.

L'agost de 1944, tanmateix, havia publicat per primera vegada un poema, intitulat «Romance español de Santiago», el qual havia guanyat uns jocs florals a Benidorm aquell mateix any de l'edició. L'any 1945, el darrer dels seus estudis a Madrid, va publicar nous poemes en castellà a les prestigioses revistes *Garcilaso* i *La Estafeta Literaria* (de la tendència literària del moment anomenada *garcilasismo*); al desembre va aparèixer al setmanari *Fantasia* el seu primer recull poètic *Pájaros en la arena*, un conjunt de dènou poemes que inclouen trenta textos i que tenen com a temes principals l'amor, la fe i les creences, i la creació poètica. Posteriorment, com a llibre, sols tornaria a publicar en llengua castellana *Primera soledad*, escrit el 1956 amb motiu de la mort de la seua primera filla, i editat molt més tard, el 1988.

Després de realitzar el servei militar a Navarra i el Pirineu basc, va tornar a València i el 1948 va entrar a treballar al diari *Las Provincias*, aleshores dirigit per l'escriptor i periodista Martí Domínguez, on Estellés sovint realitzava comentaris, cròniques i ressenyes d'estrenes de cinema i de llibres. Una mica abans, havia conegut Isabel Lorente Riva, que provenia de Gandia i que el 1955 es convertiria en la seua esposa. Aquell 1948 el poeta va presentar un poemari de sonets madrigalescs, escrits en castellà, als jocs florals de Gandia, amb un poema preàmbul que anava redactat en valencià, intitulat «Voler», el qual era el seu primer text en llengua catalana.³ El gener de 1951 va concórrer al premi Literatura-Poesia de la Diputació de València amb un altre poemari intitulat *El corazón en la mano*, guardó que, tanmateix, va obtenir el llibre *El fang i l'esperit*, de Carles Salvador. Llavors aquest premi literari era el més rellevant que hi havia al País Valencià.

3. Al Fons Estellés es conserva el document de l'obra però no la portada, per tant, no se sap el títol del conjunt. Aquest primer poema en valencià ha estat reproduït per Carbó (2009a: 33).

Cal observar que aleshores ja hi havia tota una creixent producció poètica valenciana escrita en llengua catalana per alguns joves sorgits o consolidats a l'inici de la postguerra i de la dictadura franquista, coetanis del poeta de Burjassot. Així doncs, hi havia primeres edicions com, entre d'altres, *Volar...* (1943) i *La inquietud en calma* (1945), de Xavier Casp; *La cançó de Mariola* (1947), de Joan Valls Jordà; o *Sobre Narcís* (1948) i *Ales o mans* (1949), de Joan Fuster. Des de mitjan dels quaranta, i dins un context encara de clandestinitat, s'organitzaren a València, per part de Miquel Adlert i de Xavier Casp, tertúlies literàries i, a més, es va crear l'editorial Torre. Tant a les tertúlies com a l'editorial Torre (on s'editarien tres dels quatre llibres publicats per Estellés abans del 1970), el poeta de Burjassot va participar des del 1953; i, de fet, en una tertúlia literària del juliol de 1953 va conèixer personalment Joan Fuster (Fuster, 2006: 233), el qual es va convertir en un dels seus principals amics i valedors durant aquella dècada.

2. Dels anys cinquanta als anys seixanta: el poeta de la postguerra valenciana

---

El desembre de 1951 es va presentar el primer volum del *Diccionari Català-Valencià-Balear* (iniciat per Antoni M. Alcover i continuat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració del filòleg valencià Manuel Sanchis Guarner) als baixos de l'Ajuntament de València i el jove poeta de Burjassot hi va assistir enviat pel periòdic on treballava. A l'acte va conèixer Manuel Sanchis Guarner i Francesc de Borja Moll, i tots dos el van animar a usar literàriament la seua llengua materna. Fou aleshores que va començar la seua amistat amb Sanchis Guarner, i pocs mesos després d'aquesta trobada, des del febrer de 1952, el poeta ja escrivia textos en llengua catalana.

EN 4 CUADRES

2560
FINE

Aquesta és una nova proposta de lectura del *Llibre de meravelles*, de V. A. Estellés, obra emblemàtica per a diverses generacions de lectors del País Valencià i una de les principals de la poesia en llengua catalana del segle xx. F. Carbó fa una anàlisi exhaustiva del poemari –la paratextualitat, l’estructura...– i de la recepció de les diferents edicions, comparades, a més de parlar-nos de l’autor, la seua trajectòria i producció, i de la documentació original d’aquesta obra. Com un annex final, es recupera el pròleg de Manuel Sanchis Guarnier a la primera edició del llibre (1971).

Ferran Carbó (Vila-real, 1960) és catedràtic de Filologia Catalana a la Universitat de València i un dels màxims especialistes en l’obra de Vicent Andrés Estellés, del qual ha publicat la nova edició de *l’Obra completa I* (2014) i *Obra completa II* (2015).

